

ÇORUM

çok az olması, Çorum'dan çevre şehirlerle ve özellikle Ankara'ya yönelik göçlerle ilgilidir. 1975'te şehrin 64.852 kişilik nüfusa sahip bulunması 1950'den sonra nüfusun hızla arttığını gösterir. Bu durum kır kesiminden şehre olan göçlerden ileri gelmiştir. 1980 yılında 75.726'yı bulan şehir nüfusu 1990'da 116.810'a ulaştı. Çorum'daki önemli fabrikalar un, tuğla ve kiremit, çimento, metal, plastik, mobilya, parke ve gıda üretimiyle ilgilidir. Cumhuriyet döneminde eğitim ve öğretim kurumlarının sayısında da artış olmuş, pek çok ilk ve orta dereceli okul açılmıştır.

Şehrin merkez olduğu aynı adı taşıyan sancağın Osmanlı idarî teşkilâtındaki ilk dönemleri tam olarak bilinmemektedir. 1456 yılında idarî kademedeki yeri vilâyet olarak belirtilmiştir (BA, MAD, nr. 354, s. 122). Ancak o zaman vilâyet kelimesi genellikle küçük bir idarî birim için kullanılmakta ve anlamı nahiye kelimesine yakın sayılmaktadır. Bu bakımdan Çorum'un XV. yüzyılın ikinci yarısında sancak statüsünde olup olmadığı konusunda açıklık yoktur. Buna karşılık 1521'de Rum (Sivas) eyaletine bağlı bir sancak olarak görülmektedir. Bu tarihte sancak beş kazadan oluşmaktaydı. Bunlar Çorumlu, İskilip, Osmancık, Demirli Karahisar ve Katar'dı. 1576 yılında bu idarî yapıyı aynen muhafaza eden Çorum sancağı, XVI. yüzyılın son çeyreğinde bazı idarî değişikliklere uğradı ve sancağa bağlı kazaların sayısı sekize kadar yükseldi. Burası XVII. yüzyılda yine Rum eyaletine bağlı bir sancak merkeziydi. Bu yüzyılın ortalarına doğru sancağa bağlı kaza sayısı daha da arttı. XVIII. yüzyılda Sivas eyaletine bağlı sancaklık durumunu koruyan Çorum, 1831'deki ilk nüfus sayımında da yine aynı eyaletin sancağıydı. Ancak bu sayımdan hemen sonra Ankara sancağına bağlı bir kaza oldu. 1836'da tekrar sancak statüsüne getirildi. 1856'da bu defa Bozok sancağına bağlı bir kaza olduysa da 1893'te yeniden sancaklık statüsünü kazandı ve Cumhuriyet'in ilânından sonra il oldu.

Çorum şehrinin merkez olduğu il Çankırı, Kastamonu, Sinop, Samsun, Amasya, Yozgat ve Kırıkkale illeriyle çevrilmiştir. Merkez ilçeden başka Alaca, Bayat, Boğazkale, Dodurga, İskilip, Kargı, Lâçin, Mecitözü, Oğuzlar, Ortaköy, Osmancık, Sungurlu, Uğurludağ adlarında on üç ilçeye ayrılmıştır. 12.820 km² genişliğindeki Çorum ilinin 1990 sayımına göre nüfusu 609.863, nüfus yoğunluğu ise 48 idi.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, MAD, nr. 354, s. 122-131; BA, TD, nr. 387, s. 390, 398, nr. 444, s. 1-6; Kâtib Çelebi, *Cihannümâ*, s. 625; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, II, 407-410; Cuinet, I, 299-300; Heath W. Lowry, *Trabzon Şehrinin İslamlaşma ve Türkleşmesi (1461-1583)* (trc. Demet ve Heat Lowry), İstanbul 1981, s. 20-21; Suraiya Faroqhi, *Towns and Townsmen of Ottoman Anatolia 1520-1650*, Cambridge 1984, s. 34, 304; a.mlf., "Fatih Döneminden Evliya Çelebi Seyahatine Kadar Çorum", *Çorum Tarihi* (haz. 5. Hitit Festival Komitesi), Çorum 1990, s. 79-120; Kemal H. Karpat, *Ottoman Population 1830-1914*, Madison 1985, s. 113, 126; H. Dernschwam, *İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü* (trc. Yaşar Önen), Ankara 1987, s. 267-271; Sevim Uluç, "Çorum ve Çevresi", *Çorum Tarihi* (haz. 5. Hitit Festival Komitesi), Çorum 1990, s. 19-50; Ömür Bakır, "Bizans, Danişmend, Selçuklu ve Beylikler Döneminde Çorum", a.e., s. 51-78; Sevgi Aktüre, "19. Yüzyılda ve 20. Yüzyıl Başında Çorum", a.e., s. 121-166; İlhan Tekeli, "Mütareke ve Kurtuluş Savaşında Çorum", a.e., s. 169-194; a.mlf., "1923-1950 Döneminde Çorum'daki Gelişmeler", a.e., s. 197-232; a.mlf., "1950-1980 Döneminde Kentin Faaliyetindeki Gelişmeler", a.e., s. 235-284; Hurrihan İslamoğlu-İnan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Köylü*, İstanbul 1991, s. 144-149, 208 ve tür.yer.; Abdullah Gündoğdu, "İki Numaralı Şer'iyye Siciline Göre Çorum Kazasının Mülki Taksimatına İlişkin Yeni Bilgiler", *Otam*, sy. 1, Ankara 1990, s. 163-170; Üçler Bulduk, "XVI. Yüzyılda Çorum Sancağı", a.e., sy. 3, Ankara 1992, s. 129-167; Fr. Taeschner, "Çorum", *Eİ²* (İng.), II, 62.

İLHAN ŞAHİN

ÇORUM ULUCAMİİ

(bk. ULUCAMİ).

ÇORUMLU

Çorum Halkevi tarafından
1938-1946 yılları arasında
yayımlanan dergi.

Çorum Halkevi'nin dil, edebiyat ve tarih komitesi tarafından hazırlanan derginin ilk sayısı 15 Nisan 1938'de basılmıştır. Birinci sayının başında Halkevi başkanı Bedri Bilginer tarafından yazılan "Çorumlu'yu Neden Çıkıyoruz?" başlıklı kısa yazıda bu yayının gayesi açıklanmış, arkasından da yapılacak çalışmaların otuz iki maddelik listesi verilmiştir. Bundan başka şu dallarda çalışmalar yapılacağı belirtilmiştir: Selçuklular ve Osmanlılar zamanında Çorum, Cumhuriyet devrinde Çorum ve civarı, muhtelif devirlerde mülki teşkilât, Çorum muhitiinin yetiştirdiği şairler, ilim ve hükümet adamları, Çorum ve yöresine ait halk şarkıları ve mânileri, atasöz-

leri, muhitteki kütüphanelerde bulunan eserlerin tasnifi ve yazma fihristlerinin neşri, civardaki geçitler ve tarihî eserler, tarihî değeri olan vesikalar, insan ve yer adlarının derlenmesi.

İlk sayıda Neşet Köseoğlu'nun "Osmançık Mehmed Paşa'nın İki Vakfiyesi" ile "Çorum Havalisinde Manalı Aşireti ve Ömer, Osman Paşalar" başlıklı iki önemli makalesi yer almıştır. Ayrıca ilk sayılarda mâniler, halk inanış ve âdetleriyle ilgili yazılar bulunmaktadır. Derginin çeşitli sayılarında Neşet Köseoğlu'nun Çorum'daki eski eserlere dair araştırmaları büyük yer tutar. Bunlar arasında 3. sayıda yayımlanan Muzaffer Paşa Camii'ndeki değerli ahşap minberle ilgili yazı ve resimler, Cemilbey nahiyesi civarındaki eski bir caminin, Osmancık'ta Koyun Baba Türbesi'nin, Baltacı Mehmed Paşa Çeşmesi ile Mukbil Bey Mes-cidi kitâbelerinin fotoğrafları, metinleri ve haklarındaki açıklamalar, hem sanat hem de tarih bakımından değerli vesikalar dır.

Çorumlu'nun devamlı yazarlarından olan Hikmet Turhan Dağlıoğlu'nun tarih, Eşref Ertekin'in halk şiirleri konusundaki yazıları da önemlidir. Derginin her sayısının sonunda 10-14 sayfa tutarında tarihî belge kopyaları bulunmaktadır. İhsan Sabuncuoğlu tarafından yazılan "Hesap Veriyoruz" başlıklı makalede (sy. 11-13), Çorum ve çevresiyle ilgili tarih ve eski eser araştırmalarına dair ilk programda belirtilen çalışmaların ne durumda olduğu anlatılmıştır.

Çorumlu'daki dikkate değer yazılardan biri de Nazmi Tombuş'un "Müverrih Âli ve Ahfadı Çorum'da" başlığı ile yayımladığı makaledir (sy. 18-20). Derginin neşrettiği belgeler arasında Tâceddin İbrâhim Paşa'nın Çorum'daki hamamı ile hanına dair olanlar da önemlidir (sy. 22-24). Eşref Ertekin tarafından cönklerden derlenen manzum parçalar için-

ÇORUMLU	
Halkevi Dil, Edebiyat ve Tarih komitesi çıkarır	
Yıl: 1	15 Nisan 938 Sayı: 1
İÇİNDEKİLER	
1 - Çorumlu'yu neden çıkıyoruz?	İsmail Bılgın 1
2 - Tarihçesi	Alihan Yavaş 2
3 - 15. yüzyılda Çorum'un idari ve askeri durumu	Harun Kocak 3
4 - Osmancık Muharebesi hakkında bir vakfiye	Harun Kocak 4
5 - Çorum ve havalisinde Manalı aşireti	Harun Kocak 5
6 - Çorumlu Halkevi'nin kuruluşu ve ilk sayıları	Harun Kocak 6
7 - Çorumlu sanatçıları	Harun Kocak 7
8 - Çorum komiteleri	Harun Kocak 8
9 - Çorum'un eski adları ve bunların kullanıldığı yerler	Harun Kocak 9
10 - Vahitler (Halkın)	Harun Kocak 10
11 - Mâzideki Ahlak Çorumda bulunduğunda	Harun Kocak 11
12 - Çorumlu'nun ilk sayıları ve ilk sayısı	Harun Kocak 12
13 - Çorumlu'nun ilk sayısı	Harun Kocak 13
14 - Çorumlu'nun ilk sayısı	Harun Kocak 14
15 - Çorumlu'nun ilk sayısı	Harun Kocak 15
16 - Çorumlu'nun ilk sayısı	Harun Kocak 16
17 - Çorumlu'nun ilk sayısı	Harun Kocak 17
18 - Çorumlu'nun ilk sayısı	Harun Kocak 18
19 - Çorumlu'nun ilk sayısı	Harun Kocak 19
20 - Çorumlu'nun ilk sayısı	Harun Kocak 20

Çorumlu'nun
ilk sayısının
kapağı

de, Sultan II. Mahmud'un vefatı üzerine tertip edilen bir destanla (sy. 27 [1940], s. 836-837) Hâkî adında bir şairin Üsküp'te Hasan Çavuş Camii'nin tamiri için söylediği üç dörtlülük halindeki uzun tarih ve Girit'te Kandiye'de Kethüdâ Mustafa Ağa Çeşmesi için Bedir adlı şairin yazdığı tarihe rastlamak şaşırtıcıdır. Çorum Kalesi'ne bir varoş inşasına dair belgeler de bu yerleşim yerinin tarihi bakımından çok değerlidir (sy. 28, 31). Pek çok sayıda devam eden Abdal Atâ Zâviyesi ile ilgili belgeler, Anadolu'da tarikat ve tasavvuf tarihi bakımından dikkate değer. Nuri Uğur imzası ile yayımlanan "Çorumlu Hacı Hasan Paşa" başlıklı yazı ise (sy. 36-37 [1942], s. 1096-1099) Çorum'da bir saat kulesiyle bir vakıf kütüphane yaptıran II. Abdülhamid devrinin ünlü Beşiktaş muhafızı "Yedisekiz" lakabı ile tanınan Hasan Paşa hakkındadır. Yine Hasan Paşa hakkında daha etraflı bir biyografiyi iki fotoğrafla beraber *Çorumlu*'nun sonraki sayılarında Nazmi Tomuş yayımlamıştır (sy. 52-54). 38. sayıdan itibaren aynı yazar tarafından kaleme alınan bir dizi yazı ile ekli belgelerde ahî teşkilâtı ve fütüvvetnâmeler konusu işlenmiştir. 45. sayıda Eşref Ertekin'in bir cönkten derlediği Mustafa Paşa destanı da belki Alemdar Mustafa Paşa ile ilgilidir. Çorum'un Elvan Çelebi köyündeki zâviye ve türbeye dair Neşet Köseoğlu'nun makalesi ise (sy. 46-48) Anadolu'nun Türkleşme ve İslâmlaşmasında büyük rolü olan bir fütüvvet eseri hakkında değerli bilgiler vermektedir.

Çorumlu dergisinin görebildiğimiz kadarı ile son sayısı 1946 yılı Ağustos ayında çıkan 61. sayıdır. İçinde mahallî folklorla dair tesbitler, pek çok destan, mâni, tarih araştırması, vakfiye, kadı sicili, hüccet vb. sûreti ile Koyun Baba, Abdal Atâ zâviyelerine dair belgeler yer almıştır.

O yıllarda sayıları otuz altıyı bulan halkevi dergileri arasında en düzenli çıkan ve içindeki yazıların değeri bakımından en başta geleni olan *Çorumlu*, "İhtiva ettiği mevzuların değerlerinden başka, maksadın lâfa boğulmadan, mehaz göstererek; en kısa yollardan ifadesi, diğer bazı halkevi dergilerinin de örnek alması lâzım gelen bir hususiyettir" cümleleriyle övülmüştür (*İlkü-Halkevleri Dergisi*, XII [1938], s. 274).

SEMAVİ EVİCE

ÇÖĞEN

(bk. ÇEVĞÂN).

ÇÖĞÜR

Türk halk mûsikisi sazlarından.

Telli-mızraplı, tekneli-göğüslü ve kollu-perdeli bir çalgıdır. **Çoğur** şeklinde de kullanıldığı görülen adının, *Dîvânü lûgâti't-Türk*'te "yüksek ses, gürültü" anlamında geçen **çağ** **çuğ**, **çağı**, **çoğı**, **çuğı** kelimeleriyle ilgili bir ses taklidi kelime olduğu düşünülebilir. Ayrıca İç Asya'nın kuzeyi ve doğusundaki Türk kültür çevrelerinde kaval, düdük, boru gibi nefesli sazlar için Teleütler'de **çogur**, **çogor**, **şogor**; Altay Türkleri'nde **çokur**, **çookur**, **şogor**; Tuva Türkleri'nde **şoor**; Kuzey Türkleri'nde **şoor**, **şogor**, **çurana**; Kırgızlar'da **çoor**, **çoor kuray**, **çoyorno** şekillerinde kullanılan kelimeleri de zikretmek gerekir. Araştırmacı Mahmut Ragıp Gazimihal ise ismin kopuzdan geldiğini (kopuz > kobuz > kovur > kövür > çöğür) ileri sürmektedir.

Çöğürle ilgili ilk tanımlamalara yer verenlerden Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*'sinde bu sazın mücidinin Germiyanoğulları'ndan Ya'küb-ı Germiyânî olduğunu söyler. M. Ragıp Gazimihal, Sadık Uzunoglu, Fahrettin Kırzioğlu da bu kanaati paylaşırlar. Evliya Çelebi çöğürü "beş kılı, tahta göğüslü ve yirmi altı perdeli büyük bir saz" olarak tarif eder. XVII. yüzyıla ait çöğür tavsiflerinde diğer mızraplı aletlerden boy ve şekil itibarıyla ayrıldığı görülen bu sazın hayli uzun bir sapı ve oldukça büyük bir gövdesi olduğu ve dairevi bir göğüse sahip bulunduğu anlaşılmaktadır. XVIII. yüzyıla ait bazı bilgilerde de çöğürün tanbur, tanbura ve bağlamadan daha büyük olduğu yolundaki görüşler kuvvet kazanmaktadır. Diğer taraftan Evliya Çelebi'deki kıl ifadesinin at kılı olmayıp tel mânasında kullanıldığını kabul etmek gerekir. XVI-XIX. yüzyıllar arasında Osmanlı ülkesindeki çöğür tipleri incelendiğinde sonuç

olarak değirmi yüzlü, yarım karpuz tekneli ve uzun kollu bir saz ortaya çıkmaktadır.

Bu ilk çöğür XIX. yüzyılda tarihi tesbit edilemeyen bir zamanda ortadan kaybolmuştur. Yüzyılın sonuna doğru armudî biçimli göğüs ve teknesiyle çöğür yeni bir şekle büründü. Daha sonraki yıllarda bağlama ailesinden bir tür olarak saz, âşık sazı, meydan sazı ve bazan da çöğür adı altında kullanılmaya başlandı. Meselâ Tanbûrî Cemil Bey'in (ö. 1916) çaldığı çöğür incelendiğinde şekil ve boyut olarak bilhassa 110-120 santimlik uzunluğu ile bugünkü divan sazına benzediği görülmektedir.

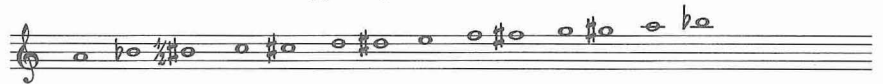
XX. yüzyıla gelindiğinde bazı araştırmacıların açıklamaları ile çöğürün aldığı biçim ve perdelerin şu şekilde olduğu ortaya çıkmaktadır. A. Adnan Saygun Sarıkamış'ta rastladığı çöğürü şöyle anlatır: "Teknesi diğer bağlamalardan daha büyük, altı telli ve kulaklı, on dört perdeli, eşikli göğsü bulunan, tezene ile çalınan ve Anadolu'nun diğer bölgelerindeki bağlamaya benzeyen bir sazdır".

Üç çift tel ise şu şekilde akort edilmiştir: Alt çift lâ, orta çift lâ-re, üst çift sol.

Eskiden çöğür olarak adlandırılan sazın bugünkü saz-bağlama olduğunu söyleyen Avni Özbenli ise çöğür hakkında şu bilgileri verir: "Armut şeklinde ve oyma olan gövdesi çam, kestane ve dut ağaçlarından yapılır. Kolu uzun olup daha çok ardıc, köknar gibi çabuk eğilmeyen ağaçlar tercih edilir. Kol üzerindeki kiriş perdeler, göğüs üzerinde bulunan yapıdır. Perdeler toplam yirmi dört adet piyano taksimatı seslerine uygun olarak tam ve yarım sesleri ihtiva eder". Buradaki perde taksimatı, 1940'lı yıllarda devlet radyo-

A. Adnan Saygun'un perde merdiveni

Avni Özbenli'nin perde merdiveni

